

İZMİR SUİKASTİ

Uzman CEMAL AVCI

İzmir Suikasti, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyetinde, büyük önder Atatürk'ün Türk Milletine maletmeye çalıştığı inkılaplar birbirini izlediği sırada O'nu öldürmek amacıyla plânlanmıştı. Tabii ki o dönemde Atatürk'ün ölmesi Türk halkının çağdaş olma fırsatını kaybetmesi, lâik Türkiye'nin yok olması anlamına geliyordu.

Bu nedenle, Atatürk ve lâik Türkiye Cumhuriyeti'ne düşman çevreler tarafından bu olay da istismar edilmek istenmektedir. Atatürk karşıtı her türlü hareketi destekleyen bu çevrelerin İzmir Suikasti olayını da kendilerine malzeme olarak görmeleri bu araştırmamızın hazırlanmasında en büyük etken olmuştur.

1926 yılında Cumhuriyet yeni ilân edilmiş ve ülkeyi çağdaş medeniyet seviyesine çıkarmayı amaçlayan inkılâplar yapılmakta iken, bu inkılâplara çeşitli çevrelerden değişik nedenlerle muhalefet yapıyordu. Bu muhaliflerin arasında iktidar hakkını sadece kendilerinde gören İttihatçılar da bulunmaktaydı. İttihatçılar Meşrutiyet döneminde de iktidar hakkını kendilerinden başkasında görmemişler, Bulgar Komitacılarından da etkilenerek, iktidarı ellerinde tutmak için çeşitli komitacı faaliyetlerde bulunmuşlardı. Kendi içlerinde fedailer barındırmışlar, suikastler tertip etmişlerdi.

İzmir Suikasti sanığı olarak yargılanan ve birçoğu da ceza gören İttihatçıların bu tutumunu, yine en iyi Atatürk ifade etmiştir: "Bir İttihatçı iyi dosttur, iki İttihatçıdan korkulur, üç İttihatçı için ise iktidarı almaktan başka tatmin yolu yoktur."¹

İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİSİ İLE ATATÜRK'ÜN İLİŞKİSİ

İzmir Suikasti sonrası kurulan İstiklâl Mahkemesince bu olayın ter-tipleycileri oldukları iddia edilen İttihatçıların partisi İttihat ve Terakki Partisi ile Atatürk arasındaki ilişkiler eskilere dayanmaktaydı.

Atatürk, II. Abdülhamit'in istibdat yıllarında sürgün olarak Şam'a gönderildiğinde burada Vatan ve Hürriyet adında bir cemiyet kurmuştu. Daha sonra Selanik'te de bir şubesi açılan bu cemiyetin Selanik Şubesi

¹ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Tarih Yay., İstanbul, 1980, s. 447.

ilerleyen zaman içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmaya karar verdi. Bu sıralarda tayinini Selanik'e çıkartmayı başaran Mustafa Kemal de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu. Ancak Mustafa Kemal'in bu cemiyete kurulduktan sonra girmiş olması, liderlik kadrolarından birini almasına engel oldu. Buna rağmen başarılı ve liderlik vasıflarına sahip bir genç olan Mustafa Kemal, Cemiyet'in liderlerince, kendilerine rakip ve tehlikeli görünüyor, özellikle Enver Paşa ondan çekiniyordu.

Bu durum, 1909'daki gizli kongrede daha da belirginleşti. Mustafa Kemal burada: "Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça hem fırka kuramayacağız, hem de ordumuz olmayacaktır"² diyerek subayların Cemiyetten ayrılmalarını, böylece ordunun siyasetten arındırılmasını istedi. Çünkü bu dönemde Cemiyet'te görevli subaylar emir dinlemez olmuşlardı. "Ordu politika batağı içinde idi. Teğmen Yarbay'a selam vermez olmuştu"³.

"Bu kongre sırasında Mustafa Kemal'e karşı olanlar o derece gazaba gelmişlerdi ki, daha ileride ordu kumandanlığına kadar yükselecek olan ve Cemiyetin çok hararetle bir üyesi bulunan bir subayı bir gece onu öldürmekle görevlendirdiler"⁴.

Bu suikast girişiminden sıyrılan Mustafa Kemal'e Cemiyetce devamlı uzak ve zor görevler verildi. En sonunda Sofya'ya Ateşemiliter olarak atandı.

Atatürk I. Dünya Savaşı'na girilmesine de karşıydı. O, Almanların liderliğini yaptığı grubun savaşı kazanamayacağını daha Osmanlı Devleti savaşa girmeden anlamış, savaşa girilmemesi için çeşitli defalar uyarılarda bulunmuştu. Ancak Enver Paşa maceraperestliğini burada da göstermiş ve bir olup bitti ile Türkiye kendini savaşın içinde bulmuştu.

Osmanlı Devleti savaşın mağlupları arasında yer alınca, İttihat ve Terakki Partisi liderleri, Partilerini kapatarak ülkeyi terketmişler, Mustafa Kemal ise Millî Mücadele'yi başlatmak üzere Anadolu'ya geçmişti. Ancak Enver Paşa yurt dışında da rahat durmamış, Millî Mücadelenin başındaki Mustafa Kemal Paşa'ya bir çok sıkıntı çıkarmıştı.

MİLLÎ MÜCADELE'DE İTTİHAHÇILAR

İttihat ve Terakki Partisi'nin Anadolu'da kuvvetli ve geniş bir teşkilâtı vardı. Atatürk Millî Mücadele'ye başlarken bu teşkilattan faydalandı. Bu

² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 1, T.T.K., Ankara, 1951, s. 44.

³ Falih Rıfık Atay, *Çankaya*, Bateş, İstanbul, 1980, s. 53-54.

⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 45.

arada yurt dışına kaçamayan İttihatçılar da birer ikişer Anadolu'ya geçerek harekete katıldılar.

Yurt dışında ise; 1919 başlarında Talat ve Cemal Paşalar İsviçre'de "Millî Müdafaa Partisi"⁵ adı altında yeni bir parti kurdular. Bu parti İttihat ve Terakki Partisinin sürgünde kurulmuş yeni şekli niteliğinde idi. Bu arada Enver Paşa da daha rahat bir ortam bulabileceği zannıyla Sovyetler'e gitmişti.

Yurt dışındaki liderleriyle irtibatlarını kesmeyen Anadolu'daki İttihatçılar, bu dönemde Atatürk'ün daha geniş çapta bir hareket yaratma çabalarına katkıda bulunuyorlardı. Yalnız bunu yaparken birliklerini bozmuyor, kendi propagandalarını yapmayı da ihmal etmiyorlardı.

Kongrelerde çoğunlukla Amerikan mandasını savunan fakat kabul ettiremeyen İttihatçılar, daha sonra açılan Büyük Millet Meclisi'ne çok sayıda üye vermişlerdi. Bu arada Atatürk Milli Mücadele'ye vurulan İttihatçı damgasını silmek için sık sık İttihat ve Terakki Partisini ihyaya çalışmaya-çağına dair resmi yeminler etmek ve ettirmek ihtiyacını hissetmiş, bazı İttihatçı ileri gelenlerini de işe karıştırmamaya çalışmıştı⁶.

Enver Paşa bu sıralarda Sovyetler'de faaliyet gösteriyordu. Anadolu'da da Enver Paşa ile ilgili bir İttihatçı propagandası başlamıştı. Bu propaganda şöyleydi: "Sovyet önderleri Enver Paşayı destekliyorlar. Onların yardımıyla Azerbaycan ve Kafkasya'da bir İslam ordusu kuruluyor. Bu İslam ordusu Anadolu'ya gelerek, emperyalistlere karşı Saltanat ve Hilâfeti kurtaracak, aynı zamanda bütün İslam dünyasını birleşik bir cephe altında ayaklandıracak. Enver Paşa Cezayir'den Hindistan'a kadar bütün Müslüman ülkelerin temsilcilerinin kurduğu örgütün başındadır. Halbuki Mustafa Kemal diktatörlük peşindedir. Amacı sadece kendi diktatörlüğü altında bir yönetim kurmaktır"⁷.

İttihatçı propagandasına bir de "Yeşil Ordu" efsanesi katılmıştı: "... bu ordunun başında Enver Paşa varmış ve arkasında atlarına binmiş, kılıçlarını çekmiş, önlerinde yeşil bayraklar açmış binlerce, onbinlerce atlı sanki Anadolu'ya yürüyormüş"⁸.

⁵ G. Jaesckhe, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, T.T.K. Yay., Ankara 1971, s. 166-167.

⁶ Doğu Ergil, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1981, s. 133.

⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yay., İstanbul, 1978, s. 480-481.

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. 2 (1919-1922), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964, s. 369.

Atatürk bütün bu aleyhte propaganda ve gelişmelere engel olmaya çalışıyordu. Fakat 1921 ilkbaharında Türk ordusunun gerilemesi Enver Paşa'nın Anadolu'ya girme umutlarının büyümesine yol açtı. Enver Paşa 16 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta şu tehdidi savuruyordu: "... Hariçte kalmanın maksadı umumimiz olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslam alemi için faydasız ve belki de tehlikeli olduğunu hissettiğimiz anda memlekete gireceğiz. İşte o kadar"⁹.

Sakarya Savaşı kazanılıp, Anadolu hareketinin tek liderinin Atatürk olduğu iç ve dış tüm unsurlara ispat edilince; İttihatçılar da artık Mustafa Kemal ile birlikte olmak mecburiyetini anlamışlar ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesini engellemişlerdi.

İttihatçıların hareket tarzlarını değiştirmelerinin ve savaştan sonra muhalefete geçerek bu işi İzmir Suikastine kadar götürmelerinin nedenlerini, son Beyrut Valisi Azmi Bey'in Küçük Talat Bey'e yazdığı şu mektup açıkça göstermektedir:

"... Bana öyle geliyor ki, şimdi Anadolu'yu kendine bırakmak ve düşmanı Sakarya'dan defeden Anadolu'nun kuvvetini ve ittihadını bozmamak için orayla meşgul olmamak lâzımdır..... Bizim Mustafa Kemal'e karşı yapacağımız her hareketten biçare Anadolu zarar görecektir ve yine onun sinesine bir yara daha açılacaktır..... Beni memlekete sokmama cüretkarlığında bulunan bir hükümetin amansız hasmıyım. Fakat şimdi değil.. Teşkilatımız farzı mahal birşey yapmasa bile, ben şahsen mücadele edeceklerden biriyim. Ancak zamanını bekleyelim. Bizim gayemiz vatanın selameti olunca, şahıslara karşı yapılan edepsizlikten dolayı bir zaman susmak zorunda kalırız"¹⁰.

Daha sonraki bölümlerinde, Avrupa'da kurulan partinin adının yine İttihat ve Terakki Partisi olması istenen bu mektup, Savaş bittikten sonra İttihatçıların şahsi kinlerinin ortaya çıkmasına en güzel delildir.

BÜYÜK ZAFER SONRASI İTTİHATÇILAR:

Bu ortamda İttihatçılar, birliklerini bozmamaya çalışarak ama kesim bir muhalefet de yapmayarak Lozan görüşmelerine kadar geldiler. Zaten bu sırada Talat ve Cemal Paşalar Ermeniler, Enver Paşa da Kızılordu tarafından öldürülmüşlerdi.

⁹ Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Bilgi Yay., İstanbul 1978, s. 125.

¹⁰ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. 1, Yapı ve Kredi Bankası 50. Yıl Yayınları, İstanbul, 1973, s. 284-285.

Büyük zafer kazanılıp, Lozan barış görüşmeleri başlayınca muhalefet için zaferin kazanılmasını bekleyen gruplar kendilerini göstermeye başlamışlardı. Bu grupların içinde İttihatçılar yine başroldeydi. Ayrıca şimdi uzun zamandır Malta'da bulunan arkadaşları da yurda gelmişlerdi. Bu onların kuvvet takviyesi yapması demektir.

Liderleri yurt dışında öldürülen İttihatçıların geride kalanları böyle bir ortamdan faydalanarak, kendilerinin hakkı olduğuna inandıkları iktidar ele geçirmek için sonu olmayan bir maceraya atılmaktan çekinmediler. Alışık oldukları komitacı usulleri yeniden uygulamaya koyarak gizli gizli çalışmaya başladılar.

İlk adım Lozan Konferansı sırasında atıldı. İttihatçı liderlerinden biri olan Küçük Efendi lakaplı Eski İaşe Nazırı Kara Kemal Lozan Konferansı sırasında İzmit'e giden Atatürk ile görüşmüş ve bir zemin yoklaması yapmıştı. Atatürk o sıralarda İttihatçıları karşısına almak istememiş, onlara kendilerinden yararlanacağını söylemişti.¹¹

İzmir Suikastine gelene dek İttihatçıların amaçları belliydi fakat çalışmaları gizliydi. Kongreler ve "İttihat ve Terakki Fırkası'nın Sevk ve İdare Komitesi"¹² adını verdikleri komiteler halinde çalışıyorlardı.

İlk büyük kongreye Cavit ve komitacılıklarıyla meşhur Eski İaşe Nazırı Kara Kemal, Eski Maarif Nazırı Şükrü, Eski Dahiliye Nazırı İsmail Canbolat Beylerin hazırladıkları listeye göre eski İttihatçılar davet edildiler. Fakat davet edilenlerden birçoğu Atatürk'e gönülden bağlandıkları için gelmediler. Gelenler aralarında Cavit, Kara Kemal, Dr. Nazım, Rahmi, İsmail Canbolat Beylerin bulunduğu bir gizli heyet seçti. İstiklal Mahkemesince "Kara Çete" olarak adlandırılan bu heyet aşağıdaki plânı hazırlayarak çalışmalarına başladı:

"1- O zaman birinci TBMM'de mevcut bulunan iki gruptaki İttihatçıları birleştirerek, eski arkadaşları İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in de tesirli yardımıyla, gerek grupların idare heyetlerinde, gerek İcra Vekilleri Heyetinde nüfuzlu bir durum elde etmek....

2- Bu kabil olmadığı takdirde, İttihat ve Terakki Fırkası'nı canlandırarak yakında yapılacak olan Büyük Millet Meclisi ikinci devre seçimlerinde şanslarını tecrübe etmek...

¹¹ Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, Anlatan: Galip Vardar, İnkılâp Yay., İstanbul, 1960, s. 398.

¹² Hasan Rıza Soyak, *a.g.e.*, s. 287.

3- Bu düşüncelerini de gerçekleştiremezlerse, yeni seçimlerde kendileri ile beraber eski İttihatçılardan 15-20 kişinin şüpheliyi davet etmeden, Halk Fırkası mebusları adayları listesine girmesini sağlamak"¹³.

Hareket planlarını bu şekilde tesbit eden heyet, seçime İttihat ve Terakki Partisi adına girilecek olursa açıklanmak üzere dokuz maddelik bir de program yapmıştı. İttihat ve Terakki bütün hürriyetlere taraftardır. Hükümet kuvvetlerinin tevziine taraftardır ve hükümet merkezi İstanbul şehridir diyen bu program sadece İttihatçılara değil; tüm muhaliflere davetiye çıkarıyordu.¹⁴

İttihatçıların partilerini canlandırma çalışmalarına, eski arkadaşlarından pekçoğu katılmadı. Bunlar, Atatürk'ü kendilerine rehber edinmiş, O'na güvenen, sağduyu sahibi olanlardı. Kara Çete bunun üzerine Halk Fırkası'nın içine kendi taraftarlarını sokarak onları milletvekili seçtirmeye çalıştı. Bu konuda başarılı oldu. İçlerinde Şükrü ve İsmail Canbolat Beylerin de bulunduğu arkadaşlarından 20 kadarını milletvekili seçtirdi.

Bu arada birçok ünlü isim, kimi kişisel nedenlerden, kimi de Atatürk'ün bir diktatörlük kuracağından korktuğundan muhalefete geçmişti. Aralarında Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalarla Rauf Bey'in de bulunduğu bu ünlüler, İttihatçılar için kolay bir av olacaktı.

İttihatçılar 15-20 kişiyle Meclise girdikten sonra bu ünlü isimlerin de yardımıyla bir parti kurmaya karar verdiler. Bu arada TBMM'de göçmenlerle ilgili bir gensoru önergesi büyük olay haline getirildi. Durumdan şüphelenen Atatürk bir Paşalar Komplosunu önlemek için yakın arkadaşları olan ve ün yapmış bulunan paşaların ordudan ayrılmasını sağladı. Orduyu güvendiği komutanlara teslim etti.

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI VE ŞEYH SAİT İSYANI

Artık siyasi olaylar olgunlaşıyordu. Ahmet Emin Yalman'ın dediği gibi "Meclis'in havasında bulutlar toplanmıştı"¹⁵. Yeni bir partinin kurulması her an bekleniyordu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924'te resmen kuruldu.

İttihat ve Terakki isminden terakki sözünü alarak kurulan Parti'nin başkanı Kazım Karabekir Paşa idi. Diğer ünlüler ve İttihatçılar da Parti'

¹³ Hasan Rıza Soyak, *a.g.e.*, s. 288.

¹⁴ Hasan Rıza Soyak, *a.g.e.*, s. 288-289, Mete Tuncay, *a.g.e.*, s. 165.

¹⁵ Ahmet Emin Yalman, *Vatan*, 2 Teşrinisani 1924.

de yerlerini almışlardı.¹⁶ Halk Partisi listesinden milletvekili seçtirilenler de tümüyle yeni partiye geçmişlerdi.

Behçet Cemal Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı şöyle anlatıyor: "Haddizatında normal demokratik bir gelişmeden ibaret olan bu hadise (partinin kurulması) ne yazık ki muhalif partinin başına geçen samimi düşünceli şeflerin hemen istismar edilmelerine sebep oldu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın safları ihtilal ve inkılap düşmanı zümrelere perde olmaya başladı. Yeni partinin teşkilatı, Türkiye'nin hemen her tarafında Halk Partisi'ne yani Mustafa Kemal ve arkadaşlarına muhalif ne kadar padişahçı, şeriatçı, mideci unsurlar varsa onların eline geçiverdi"¹⁷. Bu unsurların içinde doğudaki bölücü güçler de vardı. Parti oy kaygısıyla tüm muhaliflere kapılarını açmıştı.

1925 Şubatında başlayan Şeyh Said İsyanı sonrasında yapılan mahkemelerde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası görevlilerinden bazılarının ceza alması ve bu arada ünlü İttihatçılardan Kara Vasıf Bey'in "Mustafa Kemal Paşa'yı istiyorsanız Halk Fırkasına gidiniz. Halife'yi istiyorsanız bizim Fırkamıza geliniz" şeklinde propaganda yaptığı için yargılanması, Parti üzerindeki kuşkuları artırdı. Daha sonra da 5 Haziran 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Takriri Sükun Kanunu'na dayanılarak Parti kapatıldı.

Türkiye'nin çok ağır şartlardan geçtiği bir dönemde Atatürk, büyük bir hoşgörü ile daha doğrusu demokrasiye olan sevgisi ile muhalif bir partinin kurulmasına izin vermişti. Fakat gerek bu partinin tutumu, gerekse ülkenin içinde bulunduğu şartlar iktidarı demokrasi ile inkılaplar arasında bir seçim yapmaya zorlamıştır.

SUİKAST FİKRİNİN OLUŞMASI VE FEDAİLERİN BULUNMASI

Kurdukları yeni parti de kapatılan İttihatçılar yine ortada kalmışlardı. "Bu memlekette iktidar yalnız bizim hakkımızdır. Biz ayrıldıktan sonra gelenler işlerini bitirmişlerdir, artık çelilsinler"¹⁸ diyen Komitacı İttihatçılar artık kendi bildikleri yoldan iktidarı ele geçirmeye karar vermişlerdi.

Suikast fikri oluşmuştu. Bu fikrin oluşmasında en etkili isimlerden ve mahkemede kendinden en çok söz edilenlerden biri olan Eski İaşe Nazarı Küçük Efendi Kara Kemal büyük bir komitacı ve tek başına bir hükü-

¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, Doğan Kardeş B., İstanbul, 1952, s. 606.

¹⁷ Behçet Cemal, *Şeyh Said İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 10-11.

¹⁸ Ahmet Emin Yalman, *Vatan*, 23 Ocak 1961.

meti devirebilecek zeka ve kabiliyete sahipti. Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey ise 1908 Meşrutiyetinde suikastlar tertip eden hususi komitenin başında idi. ¹⁹

Galip Vardar anılarında suikast düşüncesinin oluşmasını şöyle anlatıyor:

“... Bu Parti’de (Terakkiperver Cumhuriyet Partisi) en mühim rol üç kişinin elinde idi. Biri İzmit Mebusu Şükrü Bey, İkincisi Kara Kemal Bey ve üçüncü de İsmail Canbolat Bey. İşte bu üç İttihatçı büyüklerinin ruhlarını şad etmek üzere bir başka ad altında fakat eski partiden (Terakki) kelimesini muhafaza ederek birleşmişlerdi. İttihat ve Terakki ruhu ihya edilince iktidarı ele geçirmek te kendiliğinden hortlamıştı. Şimdi ise nereden başlayacaklardı.

Evvela Mutafa Kemal’i ortadan kaldırmak gerekir diyen Şükrü Bey, fikrine taraftar olarak Kara Kemal’i bulmuştu” ²⁰

Bu ekip günlerce suikasti yapabilecek, Yakup Cemil gibi bir fedai aradı. Sonunda hükümete kırgın bir eski İttihatçı olan Abdülkadir bey onları eski Lazistan (Rize) milletvekili Ziya Hurşit Bey’le tanıştırdı. ²¹

Ziya Hurşit, Almanya’da öğrenim görmüş yurda döndüğünde öğretmenlik yapmış, yaşı müsait olmadığı halde Büyük Millet Meclisi’ne Lazistan Milletvekili olmuştu. Düşündüklerini söylemekten çekinmezdi. Atatürk Sakarya Savaşı’nı kazanıp Ankara’ya döndüğünde büyük bir törenle karşılanınca Meclis’teki kara tahtaya “Bir millet kendi putlarını kendi yapar, kendi tapar diye yazmıştı” ²²

Cumhuriyetin ilanına da muhalif oy vermişti. İkinci grup liderlerinden Ali Şükrü Bey’in, Atatürk’ün Muhafız Komutanı Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesi onda büyük etki yapmıştı. O, bu cinayetin işlenmesinde Atatürk’ün parmağı olduğundan şüpheleniyordu. Bu yüzden Atatürk’ten öç alma duygusu içideydi. Bu arada özel kurdelalı İstiklal Madalyası alması da Meclis’te Halk Partili milletvekillerince engellendiğinden bu öç alma duygusu daha da körüklenmişti. Ziya Hurşit ölümden bile korkmayacak kadar gözüpek ve ataktı. Milletvekili iken gönüllü olarak cepheye gitmiş ve düşmanla cephe savaşı yapmıştı.

¹⁹ Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, s. 402-403.

²⁰ Samih Nafiz Tansu, *a.g.e.*, s. 395-396.

²¹ Samih Nafiz Tansu, *a.g.e.*, s. 396.

²² Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1972, s. 191 ve Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemeleri*, Sel Yay., İstanbul, 1955, s. 64.

İşte bu adam Abdulkadir'in suikast teklifini hemen kabul etmişti. Fakat yeteri kadar silah ve bunları kullanacak adam yoktu. Ziya Hurşit silah kullanacak adam bulma işini üzerine aldı.²³ Önce Laz İsmail'i buldu. zaten sabıkalı biri olan bu adam daha önce bir soygun meselesi yüzünden hapse girmişti. Silah kullanacak üçüncü kişi olarak da Gürcü Yusuf bulundu.

SUİKAST PLÂNLARI

Suikast düşüncesini gerçekleştirebilmek için ilk aşamada bulunan fedailer bunlardı. Katiller ile Şükrü Bey devamlı toplantılar yapıyorlardı. Şükrü Bey toplantılarda onlara moral vermek için en saygıdeğer Meclis üyelerinin kendileri ile beraber olduklarını, Atatürk öldükten sonra Cumhurbaşkanı olacak kişinin genel af ilan edeceğini ve takibattan kurtulacaklarını söylüyordu.²⁴

Bu toplantılar sonucu suikastin Ankara'da yapılmasına karar verildi. Ziya Hurşit ve arkadaşları Ankara'ya hareket ettiler. Burada kaldıkları müddetçe Şükrü Bey ve onun vasıtasıyla Miralay Ayıncı Arif Bey ile devamlı münasebet kuruldu. Suikast ve Hükümet darbesi hakkında görüşmeler yapıldı.

Bir gün suikastın Meclis'te yapılıp yapılamayacağı araştırıldı. Bu arada düşünülen bir konu da Hükümetin, Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında yaptığı bir toplantıyı basmaktı. Ancak koruma önlemlerinin yeterli olması bu fikirlerden vazgeçmelerine neden oldu. Daha sonra Ankara Kulübünde ve Türk Ocağı binasının önündeki mezarlıkta pusu kurmayı plânladılar fakat çeşitli sebeplerden eyleme geçemediler.

Cinayet işlendikten sonra kolayca kaçabilecekleri bir yer arayan suikastçılara Miralay Arif Bey, Çankaya yolu üzerindeki kendi köşkünde bu işin yapılabileceğini söylemiş ve yol ile aradaki mesafeyi dahi tesbit etmişti. Suikastın burada yapılmasına da Laz İsmail engel oldu. Ona göre kış mevsiminde yaprakları dökülmüş ağaçlar arsında böyle bir pusu kurmak imkanı yoktu.

Ankara'da amaçlarına ulaşmakta zorluk çekeceklerini anlayan suikastçılar, düşüncelerini Atatürk İstanbul'a gittiği bir sırada gerçekleştirmek üzere çalışmalarına devam ettiler, Fakat Atatürk'ün İstanbul'a gitmesi bir türlü gerçekleşmedi. Bu sırada Bursa'ya gideceği söylentileri yayıldı. Bu-

²³ Samih Nafiz Tansu, *a.g.e.*, s. 396.

²⁴ Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemeleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 50.

nu duyan suikastçılar keşif için Laz İsmail'i Bursa'ya gönderdiler.²⁵ Suikast Bursa'da yapılırsa dağa çıkmak gerekeceğini söyleyen İsmail burayı beğenmedi.

Bu sıralarda Atatürk'ün İzmir'e gideceği haberi duyuldu. Haberi alan Ziya Hurşit ve arkadaşları suikast için en uygun yerin İzmir olduğuna karar verdiler.

Suikastçılar İzmir'e gitmeden evvel, Şükrü Bey'den silah, cephan ve bir de mektup aldılar. İzmir'de Sarı Efe Edip adında bir çiftlik sahibine yazılan bu mektup Şükrü Bey ve Albay Rasim tarafından imzalanmıştı. Albay Rasim eski İttihat ve Terakki komitacılarından. Sarı Efe Edip'in ise Meşrutiyet yıllarından gelme karanlık bir geçmişi vardı.

11 Haziran'da vapurla İzmir'e hareket eden Ziya Hurşit ve arkadaşları, burada Sarı Efe Edip'i bulmuşlar o da onlara yardımcı olacak diğer adamları, bu arada Giritli Şevki'yi de tanıştırmıştı. Giritli Şevki'nin motoru vardı. Suikastten sonra deniz yoluyla kaçabileceklerdi.

Suikastçılar arasında şu plân uygun görülmüştü:

Suikast Başoturakla Yemişçarşısından gelen sokakların, Kemeraltındaki Hükümet Caddesiyle birleştiği noktada yapılacaktı. Burası hem yolun dönemeç yeri, hem de oldukça dardı. Atatürk'ün otomobili buradan geçerken doğal olarak yavaşlayacaktı. Bu yönüyle maksada en uygun yerdi.

Yolun bir köşesinde İzmir'de tanıştıkları Çopur Hilmi'nin arkadaşlarından Nuri isminde birinin tuhafiye dükkanı vardı. Çopur Hilmi çok zaman orada otururdu. Atatürk'ün İzmir'e gideceği gün de o dükkana gidip oturacaktı. Ziya Hurşit ve arkadaşları da dükkanın önünden geçecekler ve Çopur Hilmi ile selamlaşacaklardı. Hilmi onları içeriye davet edecek ve Atatürk gelinceye kadar orada bekleyeceklerdi.

Dükkanın bulunduğu köşe, Yemiş Çarşısı'na giden yolun ağzındaydı. Biraz ilerisinde de bir yazıhane vardı. Bu yazıhanenin önünde bir otomobil duracaktı. Önce Lâz İsmail ile Gürcü Yusuf tabancaları ile ateş edeceklerdi. Bu arada gerekirse bomba da kullanılacaktı. İlk saldırıda başarı elde edilemezse arkada duran Ziya Hurşit de ateş edecekti. İş bittikten sonra kalabahğa karışıp bekleyen otomobile binecekler, Konak İskelesi'ne gelecekler orada hazır bulunan Şevki'nin motoruna atlayıp Sakız Adası'na kaçacaklardı.²⁶

²⁵ F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, C. I, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955, s. 26.

²⁶ Suikast plânı konusunda, F. Kandemir'in *İzmir Suikastının İç Yüzü* adlı kitabından faydalanılmıştır.

Suikast için her türlü tertibat alınmış, Atatürk'ün İzmir'e gelmesi beklenmeye başlanmıştı.

İHBAR

Gezi programına göre Atatürk'ün 16 Haziran 1926 günü İzmir'e gelmesi gerekiyordu. Fakat son anda verdiği bir kararla hareketini bir gün sonraya tehir etmişti. Bu bekleyiş esnasında da Sarı Efe Edip ihtiyatlı bulunmak için İstanbul'a gitmişti.

Gelişmeler sonucu kuşkulanan motor sahibi Giritli Şevki, Atatürk'ün gezisini ertelemesi ile Sarı Efe Edip'in İstanbul'a gidişi arasında bir bağ kurarak telaşlanmış ve suikast işinin anlaşıldığı düşüncesiyle, ihbarcılardan biri olabilmek için doğru İzmir Valisi'ne koşmuştur. Burada Atatürk'e yazdığı şu ihbar mektubunu İzmir Valisi Kazım Dirik'e vermiştir.

“Gazi Paşa Hazretleri'ne,

Bendeniz Yunan Harbinde Sarı Efe Edip Bey'in arkadaşı idim. Dün akşam bir haber gönderdi. Bir yere gittim. Orada tanıdığım Hilmi isminde bir zabitle hiç tanımadığım sonradan anladığım sabık Lazistan Mebusu Ziya Bey isminde birisi vardı. Ve size suikast edecekleri ve onlara muavenet etmeğlimi teklif ettiler. Bendeniz hemen orada işlerini bitirmek şiddetle fikrimden geçti ise de daha önce halaskarımıza haber vermek daha iyi olacağını hissettim ve muavenet edeceğimi söyledim. Ve bütün plân ve arkadaşlarını anladıktan sonra ayrıldık.

Buranın zabıtasına emin olmadığım için doğrudan doğruya zat-ı alinize haber veriyorum. Plânlarını anlatmak için yazım az olduğundan emir buyuracağınız zata şifahi anlatmaya hazır olduğumu arz ile hürmet eylerim.

15 Haziran 1926
Giritli Şevki²⁷

SUİKASTIN ORTAYA ÇIKARILMASINDAN SONRA GELİŞEN OLAYLAR

Giritli Şevki'nin bu ihbar mektubu ile olay anlaşılıp, büyük Önder'imiz ve dolayısıyla milletimiz tesadüfler sonucu faciadan kurtulmuştu. İhbarın yapıldığı gün Ziya Hürşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi yakalandılar. Bir gün evvel İstanbul'a giden Sarı Efe Edip ile Alaaddin Beyler'de İstanbul'da yakalanmışlardı.

²⁷ Mekki Sait Eren, *Milliyet*, 23.2.1964.

Hükümet ihbar olayından haberdar olunca Ankara İstiklal Mahkemesi'nin hemen İzmir'e gelerek olaya el koymasını kararlaştırdı. 17 Haziran 1926 günü özel bir trene binen mahkeme heyeti İzmir'e geldi.

Başkanlığını Afyonkarahisar Milletvekili Ali (Çetinkaya) Bey, üyeliklerini Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali Bey, Aydın Milletvekili Reşit Galip Bey, Rize Milletvekili Laz Ali (Zırh) Bey ve Savcılığını Denizli Milletvekili Necip Ali (Küçüka) Bey'in yaptığı, üyelerinden dördünün adı Ali olduğu için Aliler Mahkemesi de denilen İstiklal Mahkemesi bu suikast işini şöyle değerlendirdiyordu:

"Bu bir İttihatçı meselesidir. Evvelden beri İttihatçılar iktidara gelmek istemişlerdir. Bunların yanında bütün eski İttihatçılar, onların yanında bütün eski Terakkiperverler ve onların arasında da bütün kötü niyetliler vardır. Bunların hepsi İsmet Paşa Hükümetini devirmek ve İttihatçıları iktidara getirmek istemişlerdir. Bu hedeflerine varabilmek için özellikle, Doğu ayaklanmasını kışkırtmışlar, hatta buna önyak olmuşlar fakat başarıya ulaşamamışlardır. Sonra da Gazi'yi ortadan kaldırarak hedeflerine ulaşmak yani hükümeti devirip iktidarı ele geçirmek istemişlerdir"²⁸.

Bu görüşten hareket eden İstiklal Mahkemesi bütün Terakkiperver Cumhuriyet Partili Milletvekillerini ve muhalefetteki bütün etkili İttihatçıları tutuklama kararı verdi.

KAMUOYUNDA SUİKASTIN YANKILARI

Suikast haberinin duyulması, yurdun her yanında özellikle de İzmir'de büyük üzüntü ve galeyana yarattı.

Bu sırada Anadolu Ajansına bir demeç veren Gazi Mustafa Kemal Atatürk, demecinin sonunda halkına olan güvenini şöyle dile getiriyordu:

"—Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır; fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır. Ve Türk milleti emniyet ve sadetini zamin prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürümeye devam edecektir."

Atatürk, kızgın ve sinirli bir halde olan ve büyük bir sevgi coşkunuğu içinde, kalmakta olduğu Naim Paşa Oteli'nin önünde biriken halkı selâmlayarak "..... Ben ölürsem bile soylu ulusumun, beraber yürümekte olduğumuz yoldan ayrılmayacağına inancım vardır. Bu nedenle gönül rahatlığı içindeyim" diye konuştuğu sözlerine şöyle devam etti. "Düşman-

²⁸ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1972, s. 197.

larımızı istedikleri kadar düşündükleri iğrenç çarelere başvursunlar. Onların son güçleri ile yapacakları davranışlar, bizim devrim ateşimizi söndüremez.”²⁹

Gazetelerde çıkan yazılar da halkın heyecanını dile getiriyordu. Falih Rıfki Atay *Hakimiyet-i Milliye*'de şöyle yazıyordu:

“Ona düşmanlık Türk milleti arasında vatan hıyanetinin en bariz alameti olmuştur. Türk milletinin hiçbir düşmanı O’nu sevmez ve O’nu sevmeyen Türk milletinin dostu değildir. İki üç seneden beri en adi garezkarların bile güya onu kastetmiyor gibi görünmelerinin sebebi bu idi.....

Şimdi memleketin her köşesinden bütün halk yığınları teskin edilemez bir kin ve istirahatla (nefretle) çileden çıkmış bir haldedir. Herkesin ağzından aynı sual çıkıyor: — Sana da mı Mustafa Kemal?”

Falih Rıfki yazısını “Sen bizim babamızsın, üstümüzden eksik olma”³⁰ dileğiyle bitiriyor.

Bir başka gazeteci Yunus Nadi de duygularını şöyle dile getiriyordu.

“... Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini öldüreceklermiş! Türk milletine ebedi hayat kazandıran büyük Türk çocuğunun kafasını kurşunla delecekler ve hayatına kıyacaklarmış. Nihayet Mustafa Kemal’i vuracaklarmış. Türk milletinin Mustafa Kemalini, Türk milletinin timsalini... ne için? Hangi ulvi fikirler ve maksatlar için?”

Suikastçıların maksatlarının ihtirastan başka bir şeye mal edilemeyeceğini yazan Yunus Nadi şöyle devam ediyor:

“Bu mülahalalara binaendir ki, karşımızdaki heriflerin (mahkemedeki sanıkların) suratına baktıkça, insanlıktan itimadım zail oluyor. Adeta kendime inanamayacak hallere geliyorum ve kusmak, mütemediyen kusmak ihtiyaçları içinde kıvraniyorum.”³¹

ATATÜRK - ZİYA HURŞİT GÖRÜŞMESİ

Bu hava içinde sükunetini koruyan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, kendini vurmak isteyen canilerin başı olan Ziya Hurşit ile karşılıklı konuşabiliyordu.

²⁹ Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s. 193. Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 44.

³⁰ Falih Rıfki, *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Haziran 1926.

³¹ Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1926.

Mustafa Kemal'in Ziya Hurşit ile konuşması şöyle oldu:

“— Ziya Hurşit Bey. Uzun bir zaman teşriki mesai etmiş değilmiydik? Bir gaye uğruna çalışmadık mı?

— Evet Paşam.....

— Nedir bu suikast? Hem de şebekenin elebaşısı, ruhu imişsiniz öyle mi?

— Öyle..... Doğrudurl..... Suikast yapmaya geldim. Amma kuvvede kaldı... Fiile çıkmadı. .

— Sizden bunu beklemezdim.

— Dünya beklenmedik şeylerle doludur Paşam..... Ne yapayım ki, karşınız da bu vaziyette suçlu olarak bulunuyorum. Ne diyebilirim?”³²

Bu konuşma aynı şekilde 10 dakika kadar sürer. Sonra Atatürk'ün işareti ile Ziya Hurşit'i alır götürürler. Sabah olur bu sefer Ziya Hurşit konuşmak ister. İsteği kabul edilen Ziya Hurşit “Paşam” diye söze başlar ve şöyle devam eder:

“— Dün gece hakkımda göstermiş olduğunuz lütufkârlıktan son derece müteessir oldum. Şaşkınlıkla konuşamadım. Bazı sualinize istediğim gibi cevap veremedim. Fakat her şeye rağmen müsait hareketiniz bana emniyet ve cesaret verdi. Size karşı bir suikast teşkilatı mevcut olduğunu ve icrasınında bizzat benim tarafımdan kabul edilmiş olduğunu tekrar itiraf ederim. Sebepler sizce malûmdur. Epey zamandan beri aramızda şiddetini artırıp artırıp sürüp giden anlaşmazlıklardır. Teşkilât yeni değildir. Hayli zamandan beri gizlice faaliyettedir. Suikast daha önce Ankara'da yapılacaktı fakat biraderim Ordu Mebusu Faik ya neticeden korkarak yahut şahsi endişesine düşerek tatbikatın tehir edilmesini bize tavsiye etti. O zaman onu dinledik. Bu sefer hiç kimseyi dinlemedik. Tatbik kararımız katıydı.”³³

İSTİKLÂL MAHKEMELERİ

Suikastın mahkemesi iki safhada oldu. İzmir İstiklâl Mahkemesinde görülen birinci safhada suikasta direkt olarak karışanlar, Ankara İstiklâl Mahkemesinde görülen ikinci safhada ise ittihatçı komplosuna karışanlar yargılandı. Bu mahkemeler sonucunda suçlu bulunanlar cezalandırıldı.

³² F. Kandemir, *a.g.e.*, C.I., s. 19.

³³ F. Kandemir, *a.g.e.*, C.I., s. 20.

İzmir Suikastının başarıya ulaşmaması Türk milleti için çok büyük bir şanstır. İnkılâpların peşpeşe uygulandığı, yeni bir düzenin getirildiği Türkiye'de her şey Atatürk'ün omuzlarında inşa edilmişti. Tüm güçlükleri O karşılıyordu. O'nun ölmesi, o zamana kadar yapılanların yok olması, tekrar geriye dönüş demektir.

Büyük Önder Atatürk, bu olaydan sonra da yılmadan inkılâplara devam etmiş, Türk milletini uygar milletler seviyesine çıkarmak için tüm kuvvetiyle çalışmıştır.

SONUÇ

İzmir'de Atatürk'e yapılması plânlanan suikast girişiminin başarıya ulaşmaması Türk milleti için büyük bir şans olmuştur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu olay ortaya çıktığı zaman Terakkiperver Cumhuriyet Partili milletvekilleri ve muhalefetteki etkili İttihatçılar tutuklanmışlardı. Bunların arasında Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar gibi Milli Mücadelenin ünlü kahramanları da vardı. Onlar Milli Mücadeleden sonra bazı görüş ayrılıkları ya da kişisel nedenlerle muhalefete geçerek Terakkiperver Parti'de yer almışlardı.

Bu büyük ve tarihi kişiliklerin tutuklanmaları itibarlarını yitirmeleri anlamına gelmez. Çünkü mahkemede onların suçsuzlukları anlaşılabilir ve serbest bırakılmışlardır. Çoğu tekrar önemli görevler almış, milletvekili olmuşlardır. Hatta Kazım Karabekir vefat ettiğinde Meclis Başkanı idi. Bu değerli insanların tutuklanmış olması o zamanın şartları içinde, inkılâpları korumak kaygısıyla hareket eden İstiklâl Mahkemesinin bir kararıdır ve normal karşılanmalıdır.